

преглед историјских прилика у Црној Гори у вријеме када је штампарија радила. Он наводи податке о свега седам сачуваних примјерака Црнојевића Псалтира. Међутим, промакла му је информација да су последњих година дати подаци о десетак новопронађених примјерака, што су нам презентирали Аница Назор из Загреба и Катарина Мано-Зиси из Београда.

Иначе, бројна је литература о издањима Црнојевића шампарије, међу њима и о Псалтиру. Многи научници су се интересовали књигама изашлим из ове штампарије. Да поменем само нека имена: Д. Медакловића, Ђерђа Сп. Радојичића, Љ. Стојановића, већ поменутог В. Моштина, В. Јагића, Св. Радојичића и др. Прошле године у издању, такође Централне народне библиотеке са Цетиња објављена је Библио-

графија о ћирилском штампарству штампаријама и књигама XV, XVI и XVII стољећа аутора Боривоја Маринковића, па је то прилика да се сви заинтересовани могу детаљно информисати о литератури која третира ова питања.

И на крају да закључимо: тиме што су у самим почецима европског штампарства свесловенским (црквенословенским) језиком и ћириличким писмом у Црнојевића штампарији штампане прве књиге дат је огроман допринос историји културе свих словенских народа уопште. Овим и другим репринт издањима Црна Гора и Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“ са Цетиња подигли су својеврстан споменик овој штампарији.

Божидар Шекуларац

ТОМИСЛАВ КРАЉАЧИЋ, „КАЛАЈЕВ РЕЖИМ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1882 — 1903)“

„Веселин Маслеша“, Сарајево 1987, стр. 567

Монографија Т. Краљачића „Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882 — 1903“ прва је цјеловита студија о једном незаобилазном времену босанскохерцеговачке прошлости. О Б. Калају и његовој владавини у Б и Х написано је мноштво краћих јединица (махом публицистичког жанра) које немају научне вриједности. Стога су, углавном, прихватани судови познатог народног трибуна и књижевног ствараоца Петра Кочића. Кочићеви сљедбеници у Краљевини Југославији наглашавали су више просветитељску страну (нарочито у вријеме ресорног министра Светозара Прибићевића). То је утицало да се о Калајевом периоду створи поједностављена и често крива представа. То је имало утицаја на југословенску историографију. „Историјска школа“ Стојана Новаковића почивала је на коришћењу приоритетне архивске грађе о појединим историјским проблемима (па и Ка-

лајевој владавини у Босни). Стога није могла бити примијењена, јер архивска грађа о Калајевом режиму није била доступна. Први озбиљнији покушај научне синтезе (на основу литературе) дао је Анте Малбаша у раду „Хрватски и српски национални проблем у Босни и Херцеговини за вријеме режима Бењамина Калаја“.

Формирањем Катедре за историју на Филозофском факултету у Сарајеву и Института за раднички покрет Босне и Херцеговине, као и развојем архивских институција у Сарајеву, проширена су сазнања о Калајевом режиму. Међутим, још увијек је изостала његова цјеловита обрада. Појавом монографије Хамдије Капићића „Херцеговачки устанак 1882. год.“ (посебно његовом изузетно вриједном анализом „анатомије аустроугарске власти у Босни и Херцеговини од 1878 — 1882. године као „корпус сепаратум“ у Двојној Монархији“), историогра-

фрији је отворена могућност за озбиљнији приступ проучавања поменутог проблема. Капиџић као велики познавалац историјског богатства архивских фондова из доба аустроугарске окупације БиХ, дао је о Калајевом режиму значајан прилог и у расправи „Аграрно питање у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске управе 1878 — 1918“ (кад је објављен у „Годишњаку“ Друштва историчара Босне и Херцеговине, Сарајево 1973). Тамо је истакнуто да се Калајева аграрна политика у БиХ заснивала на чувању привилегованог положаја „муслиманске земљопосједничке аристократије“.

Краљачић је, приликом писања монографије, користио (у оквиру захтјева теме) радове: Тодора Крушевца „Сарајево под аустроугарском управом 1878 — 1918“, академика Енвера Реџића, Ферде Хауптмена (економска историја), Митра Поповића (просвјета и култура), Мустафе Имамовића (правна тематика), Илијаза Хаџибеговића (индустријска политика), Нусрета Шелића (о аутономији муслимана у Калајевом режиму) као и монографију Божа Маџара „Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу“. (Ово дјело је публиковано стотину година послје херцеговачког устанка 1882. године.)

Сви поменути радови нијесу дали cjеловиту слику Калајевог режима у Босни и Херцеговини. Вријеме за то настало је тек појавом књиге Милорада Екмечића „Историја српског народа“ (Београд 1983). Екмечић оригинално индуктивно дедуктивним путем, прилази генези проблема Калајеве идеје о „босанској нацији“. Калај је дат у профилу врсног историчара. Изникао на школи „угарског поимања историјског права политичког народа“ (која је у бити „затварала дух демократије и у неким дијеловима наше земље и историографије) овај аутор је тиме повукао више уназад, ка балканској провинцијалности. Екмечић, као познати структурални историчар, покренуо је једно од кључних питања у времену Калајевог режима у Босни — раслојавање села и формирање „босанске

чаршије“. Наводећи хрестоматију вриједних историографских радова о Калајевом режиму у БиХ, Краљачићу је био „помоћни радни материјал“ за писање обимног, садржајног, квалитетног и синтетичког рада.

Краљачићева монографија састоји се из седам глава, затим слиједи Закључци и остали прилози (литература, регистри личних и географских имена итд.).

У првој глави Краљачић је (уз поштовање резултата науке и уз поштено научно сазнање) обрадио: структуру становништва у БиХ у вријеме увођења Калајевог режима, политику Аустро-Угарске на Балкану у ери „њемачке дипломатске и пропагандне супремације“ и међународниправни и државноправни положај БиХ послје Берлинског конгреса.

Поред наведених (успјешно обрађених) историјских питања, аутор, између осталог, каже: „Увођење Калајевог режима у Босни и Херцеговини условиле су политичке, социјалне и националне прилике у Босни и Херцеговини. Аустро-Угарској и на Балкану, које су пресудно утицале на формирање циљева режима, формирање његове физиономије и одабирање испада и средстава дјеловања“ (Т. Краљачић, н. дј., стр. 13). Долазак Калаја у БиХ по његовој оцјени, био је не случајан, већ дубоко испрограмиран, са широком лепезом њему постављених проблема. Првенствено, требало је ријешити дубоку кризу у БиХ послје устанка 1882. године. Тим више што је овај догађај први пут у историји босанскохерцеговачког друштва окупио у заједничку овужану борбу двије конфесије, односно два народа на подручју једног неполесног за ратовање војсци Аустро-Угарске. Од њега се захтијевало да заведе у БиХ „рет. мир и поредак“ и да дугорочном и поступном политиком остварије претпоставке за трајну реализацију циљева окупације. Калај, као сазрели историчар, тв је своју конзервативну политику темељио на социјалним, вјерским и националним разликама и вишеструким тежњама босанскохерцеговачког друштва.

Трудио се да онемогући сељака да буде политички субјект и носилац немира. Ово је остваривао на тај начин што је српски бунт онемогућио придобивши знатан дио његовог свештенства и интелектуалаца да лојално подржавају политику режима.

Друга глава Краљачићеве књиге је „мисаони, политички и научни портрет Бењамина Калаја“. Ову главу насловио је: „Идеологија Калајевог режима“. Она се у Краљачићевим сазнањима темељи на три извора инспирације: спровођење основних циљева Аустро-Угарске са заузимањем Б и Х, спровођење идеологије на основу историјског искуства и историјске традиције хабзбуршке државе и политичких и социјалних односа у Босни и Херцеговини. Највећи дио садржаја овог поглавља односи се на приказ политичке прошлости, до Калајевог доласка на чело управе у Босни и Херцеговини. Такав приступ „обраде личности“ Краљачић је прихватио како би освијетлио „изворе идеологије“. Калај је, од почетка свог интелектуалног и политичког сазријевања, био усмјерен према Балкану и у том правцу је дјеловао све до краја живота.

Трећа глава монографије чини најважнији дио књиге. Обимом, квалитетом и садржином теме она представља комплетну цјелину. Чак је могла бити и посебна тематска студија о Калајевом концепту формирања политичке „босанске нације“, Краљачић овај проблем веома вјешто и систематично обрађује, полазећи од историјских претпоставки, узрока и анализе ситуације на југословенском подручју. Не занемарује ни интелектуални профил Бењамина Калаја. Писац сматра да је главна идеја Калаја о формирању „босанске нације“ покушај изолације Босне и Херцеговине од српскохрватског приближавања и њихових утицаја. Циркулацију идеја о српскохрватском јединству у Босни и Херцеговини Калај није могао спријечити (већ само дјелимично успорити), што је проузроковало спорији развој националних покрета на том простору. Формирао је низ институција, посебно из домена културе, које су

спречавале развој националне свијести. Заузет је принцип забране политичких организација и привредних институција. Дјелимично се одступило само у омогућавању формирања црквенојевачких друштава и читаоница, али је и њихов рад био под строгим надзором власти, а програми, строго цензурисани. Те радње биле су припремање терена за формирање „босанске нације“ а, сљедствено томе, и националне идеологије. Управо, у тој идеологији Калај је показао вјештину манипулација уз одређену опрезност показао је уважавање конфесионалних разлика православних, муслимана и католика, како би спријечио да муслимани подлегну једној од двију хришћанских идеологија. Србима се чине уступци у односу на претходну власт дозволом употребе ћириличног писма и дозволом употребе националног имена. Ово има за циљ, да се Срби у Босни и Херцеговини изолују од Србије и Црне Горе. Увео је заставу и грб као симболе посебности Босне и Херцеговине.

Покушај увођења босанске нације праћен је одговарајућим мјерама. У основним школама пренаглашава се средњовјековна босанска држава и традиција њеног континуитета, муслиманско племство подстиче се да тражи свој настанак у редовима богумилске организације и њених вјерника.

Међутим, сви ти покушаји доживјели су крах пред историјском стварношћу. Омогућавање рала вјерских институција и њихове разноликости биле су углавном кочница афирмације политичке творевине „босанске нације“. С правом аутор закључује да политика вођења босанске нације није отишла даље од појма политичког нивоа народа.

Писац у четвртој и петој глави веома успешно обрађује вјерску политику Калајевог режима и аутономних покрета Срба и Муслимана. Суштина обрађених проблема односи се на политику Калајевог режима на онемогућавању зближавања Срба и Муслимана. Сасвим исправно тврди да је режим страховао од било каквог политичког покрета Срба као најбројнијег народа. Стога настоји да српство

задржи у границама православља, а Муслимане сачува од српских националнополитичких утицаја, те да их учини противтежом Срoима у Босни и Херцеговини. Иако у то доба није било веће политичке акције, а ни могућности за њу, у уједињењу Срба и Муслимана Калајев режим је и појединачне случајеве у коријену сасијецао. На другој страни, настоји приближити муслимане и католике, чиме би се створила већина против Срба. У првој етапи ове политике режим не толерише то приближавање на хрватској националнополитичкој основи. Јачањем српског националног покрета пред крај Калајевог режима та нетолеранција постепено ишчезава, настојели да ојача хрватски национални покрет у Босни и Херцеговини.

Такав „уступак“ Хрватима у Босни и Херцеговини Калај је градио на покушају очувања „равнотеже“. Прејудуцирањем „хрватског“ у Босни и Херцеговини Калај је рачунао на могућност револта код Срба и Муслимана. Са друге стране је, као добар познавалац система Монархије, желио да „хрватство“ у Босни и Херцеговини не изађе из оквира њеног територија, како би се државноправна и административна подјела Аустро-Угарске очувала. Захваљујући дуготрајном истраживањима и професионално испеченом занату, Краљачић је приказао Калајев режим свеобухватно, а Калаја као способног човјека и политичара.

Дакле, вјерска политика Калајева режима у Б и Х била је саставни дио националне. Вјерске заједнице „требале“ су се прилагођавати „политици толеранције“ изникле из калкулантских разлога. Ишло се на то да се религиозан човјек не повриједи, како би био лојалан, и да се „докаже“ да је режим у Босни и Херцеговини дао највише вјерске толеранције на дјелу у Босни и Херцеговини. Калај, у односу на Хрватску, прозелитске акције не одобрава, али тежи да католичка црква материјално ојача и да има будућност у Б и Х.

Калајева политичка мудрост долази до изражаја у политици према исламу и Б и Х. У том погледу

он је имао краткорочни и дугорочни политички задатак. Његова управа довршава „краткорочни задатак“ одвојивши Исламску вјерску Заједницу у Б и Х од Цариграда. Врх заједнице био је „послушно дијете“ његовој влади, која је имала потпуну контролу над имовином вакуфа.

Православна црква такође је подлегла Калајевој политици. У њој је извршена измјена по хијерархијској лествици, потискујући лаички елемент из цркве и одузимајући јој аутономију.

Шеста глава ове књиге директно се односи на анатомију Калајевог режима у Б и Х. Након дуготрајне турске анархије и „босанског јавацшлука“ Калај формира, по Краљачићу, организовану администрацију. Појам „чиовника“, у профилу какав је дао Макс Вебер, у БиХ долази до пуног изражаја. Управа је била строго апсудутистичка, јер је Калај мислио да се многобројне противурјечности у БиХ могу пре небрегнути ауторитетом апсудутистичке власти, усклађене глобалним интересима Монархије. Домаће становништво, по њему, било је конституционално незрело, па су све иницијативе (социјалне, културне, политичке) полазиле од начела послушности. Однос становништва према систему власти такође је био отуђен, чега је Калај, по Краљачићу, био свјестан. Зато Калај тражи ослонац у вођству „модернизованих земљопосједника“. Формира једно динамично друштво Срба и Хрвата које не би било у сврси националних покрета.

Калај је био упознат са бунтом сељака у Б и Х у другој половини 19. вијека под османском влашћу. Из тога је водио његов строги опрез да се ланац „аграрних револуција“ не понови. Зато је субјекат државе пренаглашавао у свим сферама живота, а њени главни адути били су полиција и војска. На основу лудичних запажања и промишљања он је савјесно синтегизовао краткорочне успјехе Калајевог режима и његове неуспјехе, који су најприсутнији у социјалној сфери босанскохерцеговачког друштва. Његова управа створила је највећу одиозност у неспроведеној аграрној

реформи, формирању повјерења у Двојну Монархију да се српско становништво изолује од Србије и Црне Горе и њихове пијемонтске улоге у обједињавању југословенске мисли и политике. По мишљењу аутора, Калајев режим је дјелимично успио да своје неуспјехе одложи и да Б и Х у свему томе буде изолована провинцијалност.

Краљачић је у завршном дијелу своје монографије обрадио основне правце привредне политике Калајевог режима која је инкорпорирана у политици Монархије према Б и Х. Калајеву привредну политику обрадио је кроз три доминантна проблема финансијска политика режима (буџет управе и банковни систем), политика у области пољопривреде (односно према аграрном питању и мјере за јачање основне привредне гране у БиХ), и основне линије политике жељезничког саобраћаја, као и на подизању индустрије. Привредни проблем у Калајево вријеме у Б и Х је и раније обрађиван у нашој историографији. Са становишта природе проблематике историчар остаје у дилеми, када је у питању Краљачићева монографија, да ли овај поступак треба бити у завршној глави књиге. Ипак, сагледавајући цјелокупну садржину проблема и поштујући њихову хронологију, Краљачић је изабрао најрационалније рјешење (иако се не уклапа у шеме досадашње историографије и њених сродних наука; обично су структура становништва и привреда обрађиване у једној цјелини). Но, ради јасноће, такве студије махом су темељене на статистици, гдје је механички приступ и позитивизам преовладао над историјским научним сазнањима. Краљачић је овај метод превазишао обрадом привредне политике, а не привреде, што се у бити разликује.

Но, и поред што су обрађена главна питања Калајеве привредне политике у Б и Х, историчар стиче утисак да аутор није захватио сва питања. Добри познаваоци Калајевог режима знају да су Сарајево, Тузла, Мостар, Зеница, Бања Лука, Добој, Дрвар и низ других мјеста (развијеном саобраћаја и индустрије) добили физиономију урбаних сре-

дина са новим обликом комуналне дјелатности. Политика према развоју Сарајева је посебно питање. Једна од намјера је била да овај град уздигне на ниво модерног балканског центра, који ће у сваком погледу бити противтежа Београду. Мотив за такав однос према Сарајеву науци је дјелимично јасан, али се он може јасније видјети из Калајеве глобалне политике према Србији и српском народу, чија је историја Калају била довољно позната.

Монографија Тома Краљачића „Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882—1903)“ је најцјелоовијатија синтеза историје босанскохерцеговачког друштва у посљедње двије деценије 19. вијека. За писање историјских синтеза као што је Краљачићева студија потребно је огромно залагање и стрпљење у систематичном раду, добро познавање досадашње историографије о проблему, велики истраживачки рад у архивима Беча, Пеште, Сарајева, Загреба и Београда, као и систематско научно образовање које је у уској вези са карактером личности. Обрађена проблематика подстицаће сваког заинтересованог на даље проучавање босанскохерцеговачког друштва у посљедње двије деценије прошлог вијека.

Краљачићева књига, с обзиром на тематiku, специфична је и ријетка у југословенској историографији. Историчари, из разноразних разлога, нерадо обрађују проблем власти, односно њену политичку мисију, јер у многонационалној земљи историчар наилази на лаички осинак напада круцијалних моћника. Краљачић и у том погледу није подлегао изоштреним чулима дневне политике ни њеним евентуалијама. Историјске проблеме, суптилне природе, обрадио је тако што је већину њих разријешао, некима је трасирао пут рјешења, а оне још

нерјешиве прецизније је формулисао. Временска дистанца, по мојем увјерењу, неће битно мијењати суд о Краљачићевој књизи. Чак, сматрам да ће монографија „Калајев режим“ у будућности добити још бољу и сериознију научну оцјену.

Студија је, према томе, вриједно дјело босанскохерцеговачке историје из времена аустро-угарске управе у Босни и Херцеговини од 1882. до 1903. године.

Милан Бајовић

150 ГОДИНА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ (1838 — 1938)

Уз учешће представника свих филозофских факултета у земљи — међу којима је био и најмлађи, Филозофски факултет у Никшићу — у Београду је крајем октобра обиљежен значајан јубилеј — 150 година рада Филозофског факултета у Београду.

Са становишта науке и научне мисли веома је значајан научни скуп који је одржан тим поводом на Филозофском факултету у Београду. Називи поднесених саопштења говоре о разноврсној тематици која је имала намјену да освијетли пређени пут, али и да укаже на савремени тренутак и улогу научне мисли на факултету и уопште у друштву. Нијесу заборављени кадрови који су утемељили и развили Факултет, а понекад га и одржали да буде оно што је желио, хтио и могао бити. Уосталом, све се то види из програма овог научног скупа: акад. Р. Самарџић — Историјска наука на филозофском факултету 1838 — 1941; акад. М. Томић — Михаило Петровић и његов допринос у развоју математичких наука акад. Т. Анђелић — Механичке науке у саставу филозофског факултета; акад. П. Стевановић — Место Јована Жујовића у нашој науци; акад. П. Влаховић — Допринос Јована Цвијића природним и културно-историјским наукама, проф. др Пецо Асим — О Александру Велићу; проф. др Иво Тартаља — Богдан Поповић као репрезентативна личност; др Радош Љушић — Реформе Лицеја; мр Соња Богдановић — Почети наставе историје умјетности на Великој школи; др

Иван Ковачевић — Настава етнологије на Великој школи; проф. др Б. Јовановић — О професору Јовану Ковачевићу; проф. др М. Радвановић — Филозофски факултет као преплет научног проучавања, мр М. Милинковић — Михаило Валтровић и оснивање катедре за археологију; акад. М. Пантић — О Павлу Поповићу; акад. Р. Анђус — Допринос Ивана Ђаје светској физиологији; проф. др Б. Петрановић — Савремена историја на Филозофском факултету у послератном периоду; акад. Сл. Рибникар — Допринос Павла Савића атомистичким наукама; др П. Џаџић — Јован Цвијић и балкански психолошки типови; проф. др Д. Трифуновић — Наши корени у математици; проф. др В. Милинчевић — О Јовану Скерлићу; др Снежана Бојковић — Научно дело Симе М. Лозанића.

Организатори су обећали да ће сва ова саопштења бити објављена у зборнику посвећеном овом значајном јубилеју. Неоспорно је да ће та нова књига обогатити стари љетопис који почиње актом кнеза Милоша Обреновића од 19. јуна 1838. године, којим крагујевачка гимназија прераста у вишу школу. Потреба за школованим јавља се као захтев новог друштва које је настојало да модернизује своју државу. То илуструју ријечи Доситеја Обрадовића, који је забиљежио да „ваља избавити душу од незнања и слепоће умне“. Оснивање школе изазвало је одушевљење, о чему говори и запис Вука Караџића: „Такве школе Срби никада до онда нигдје нијесу имали“.